คำนำ

วิธีแสดงไวยากรณ์ของตันติภาษา [ภาษามีแบบแผน] นั้น นักปราชญ์ทั้งหลายได้จัดไว้เป็นหมวดหมู่ละม้ายคล้ายคลึงกัน จนให้สันนิษฐานได้ว่า ภาษาเหล่านี้คงจะมีอริยกภาษาเป็นมูลเดิม จะขอกล่าวย่อ ๆ แต่ภาษาที่ข้าพเจ้าได้ทราบอยู่บ้างเล็กน้อย คือบาลีภาษา ๑ สันสกฤตภาษา ๑ อังกฤษภาษา ๑ ในภาษาทั้ง ๓ นั้น ในบาลีภาษา นักปราชญ์ท่านจัดไวยากรณ์เป็นหมวด ๆ กัน ๘ หมวด ดังนี้ อักขรวิธี แสดงอักษรพร้อมทั้งฐานกรณ์เป็นต้น ๑ สนธิ ต่ออักษรที่อยู่ในคำอื่น ให้เนื่องเป็นอันเดียวกัน ๑ นาม แจกชื่อคน, สัตว์, ที่, สิ่งของต่าง ๆ, สัพพนาม แจกศัพท์ ที่สำหรับใช้แทนนามที่ออกชื่อแล้ว เพื่อจะได้ไม้เรียกซ้ำให้รกโสต ๒ อย่างนี้พร้อมทั้งลิงคะ วจนะ วิภัตติ ๑ สมาสย่อนามตั้งแต่ ๒ ขึ้นไป ให้เป็นบทเดียวกัน ๑ ตัทธิต ใช้ปัจจัยแทนศัพท์ให้น้อยลง มีเนื้อความได้เต็มที่ ๑ อาขยาต แจกกิริยาศัพท์ พร้อม วจนะ บุรุษ วิภัตติ กาล บอก กัตตุ กรรม และภาพ ๑ กฤต ใช้ปัจจัยเป็นเครื่องกำหนดรู้สาธนะหรือกาล ๑ อุณณาทิ มีวิธีใช้ปัจจัยคล้ายกฤต แต่มักเป็นปัจเจกปัจจัยโดยมาก ๑ การก แสดงลักษณะของคำพูด ๑ ถ้านับรวมทั้งฉันทลักษณะที่ท่านจัดไว้ เป็นหมวดหนึ่งต่างหาก มิได้สงเคราะห์เข้าในมูลไวยากรณ์ก็เป็น ๑๐ หมวด.

ในสันสกฤตภาษา ก็ไม่สู้จะต่างจากบาลีภาษา ต่างกันเล็กน้อย ในสันสกฤต มีวจนะเป็น ๓ คือ เอกวจนะ คำพูดถึงคง หรือ

ของสิ่งเดียว ๑ ทวิวจนะ คำพูดถึงคนหรือของ ๒ สิ่ง ๑ พหุวจนะ คำพูดถึงคนหรือของมาก ๑. ส่วนในบาลีภาษามีวจนะแต่ ๒ คือ เอกวจนะ ๑ พหุวจนะ ๑ และในภาษาสันสกฤตมีวิภัตติอาขยาต ๑๐ หมู่ ในบาลีภาษามีแต่ ๘ หมู่เป็นต้น. ในอังกฤษภาษา นักปราชญ์ชาวประเทศนั้น แบ่งไวยากรณ์ (GRAMMAR) ของตน เป็น ๔ ส่วน เรียกชื่อว่า ORTHOGRAPHY สอนให้ว่าและเขียนถ้อยคำนั้น ๆ ให้ถูกต้องตามตัวอักษรเหมือนกับอักขรวิธีในบาลีภาษา ๑ ETYMOLOGY แสดงประเภทแห่งถ้อยคำนั้น ๆ ที่ออกจากต้นเดิมของตน ๆ เหมือนกับนามเป็นต้นในบาลีภาษา ๑ SYNTAX เรียบเรียงมาตรา แห่งถ้อยคำนั้น ๆ ที่กล่าวมาในเอติโมโลยี ส่วนที่ ๑ แล้ว ให้เป็นประโยค เหมือนกับการกในบาลีภาษา ๑ PROSODY แสดงวิธีอ่านเสียง หนัก เบา ยาว สั้น ดัง ค่อย หยุดตามระยะที่สมควร และวิธีแต่งโคลง กลอน เหมือนกับฉันทลักษณะในบาลีภาษา ๑ แต่ในเอติโมโลยีส่วน ที่ ๒ นั้น แบ่งออกเป็นวจนวิภาค ๙ ส่วน คือ NOUN คำพูดที่เป็น ชื่อคน , ที่, และสิ่งของ ตรงกันกับนามศัพท์ ๑ ADJECTIVE คำพูด สำหรับเพิ่มเข้ากับนามศัพท์ เพื่อจะแสดงความดีหรือชั่วของนามศัพท์นั้น ตรงกับคุณศัพท์หรือบทวิเศษ ๑ ARTICLE คำพูดสำหรับนำหน้า นามศัพท์ เพื่อเป็นเครื่องหมายนามศัพท์ ที่คนพูดและคนเขียน นิยมและไม่นิยม อาการคล้ายกับ เอก ศัพท์ ต ศัพท์ ที่สำเร็จรูป เป็น เอโก เป็น โส แต่จะว่าเหมือนแท้ก็ไม่ได้ เพราะอาติกล A หรือ AN ท่านไม่ได้สงเคราะห์เข้าในสังขยา มีคำใช้ในสังขยาที่

แปลว่าหนึ่งต่างหาก ส่วนเอกศัพท์นี้ สงเคราะห์เข้าในสังขยา และ อาติกล THE เล่า ก็ไม่เหมือน ต ศัพท์แท้ เพราะมีคำอื่นที่ใช้เหมือน ต ศัพท์ อนึ่ง เอก ศัพท์และ ต ศัพท์นั้น เป็นศัพท์นาม อาติกลนี้ ท่านมิได้สงเคราะห์เข้าในศัพท์นาม แต่นักปราชญ์ทั้งหลายชั้นหลัง ๆ พิจารณาเห็นว่า อาติกลนี้ ไม่ต่างอะไรกับคุณศัพท์ [คำพูดที่ ๒] ไม่ควรจะยกเป็นแผนกหนึ่งต่างหาก จึงสงเคราะห์เข้าเสียในคุณศัพท์ คงเหลือวจนวิภาคแต่ ๘ ส่วนเท่านั้น ๑, PRONOUN คำพูดสำหรับใช้แทนนามศัพท์ เพื่อจะได้ไม่ซึ่ง ๆ ซาก ๆ อันเป็นทีรำคาญโสต ตรงกันกับสัพพนาม ๑, VERB กิริยาศัพท์พร้อมวจนะ (NUMBER),บุรุษ (PERSON) วิภัตติ (MOOD) กาล (TENSE) จัดเป็นสกัมมธาตุ กัตตุกิริยา (ACTIVE VERB) กัมมกิริยา (PASSIVE VERB) อกัมมธาตุ (NEUTER VEREB) อัพยยกิริยา (INFINITIVE) กฤตกิริยา (PARTICIPLE) ๑ , ADVERB คำพูดสำหรับเพิ่มเข้ากับกิริยาศัพท์และคุณศัพท์ บางทีกับแอดเวิบเอง เพื่อจะแสดงศัพท์เหล่านั้นว่าเป็นอย่างไร ดีหรือชั่ว เร็วหรือช้า เป็นต้น เหมือนคุณศัพท์สำหรับเพิ่มเข้ากับนามศัพท์ฉะนั้น ตรงกับกิริยาวิเศษ และอัพยยศัพท์และอุปสัค ๑, PREPOSITION เป็นวิภัตติสำหรับวางหน้านามศัพท์หลังกิริยาศัพท์ด้วยกัน เพื่อจะแสดงให้ศัพท์นั้นมีเนื้อความเนื่องกัน แสดงอุทาหรณ์ในภาษาสยามเหมือนหนึ่งว่าศัพท์คือ เสื้อคน มีความเป็น ๒ อย่าง ครั้นลง เปรโปสิชัน คือ ของ หน้านามศัพท์ คือ คน ก็ได้ความเป็นอันเดียวกันว่า " เสื้อของคน " จะเทียบ

ด้วยบาลีภาษา หรือ สันสกฤตภาษา ก็ไม่ชัดความ เพราะภาษาทั้ง ๒ ไม่ใช้เปรโปสิชันตรง เหมือนภาษาอังกฤษและภาษาสยามของเรา ใช้เปลี่ยนที่สุดนามศัพท์นั้น ๆ เอง ตามความที่จะต้องลงเปรโปสิชัน เหมือนภาษาลตินและภาษาคริก แต่ข้าพเจ้าเห็นหนังสือไวยากรณ์บาลีและสันสกฤต ที่นักปราชญ์ชาวยุโรปแต่งไว้ ท่านแสดงเปรโปสิชันว่าเป็นอุปสัค ข้าพเจ้ายังจับเหตุไม่ได้ เพราะเห็นวิธีที่ใช้ เปรโปสิชัน ในภาษาอังกฤษอย่างหนึ่ง ใช้วิธีอุปสัคในภาษาบาลีอย่างหนึ่ง ไม่เหมือนกัน ถ้าจะเทียบแล้ว เห็นว่าอุปสัคคล้ายแอดเวิบ คือกิริยาวิเศษ เพราะนำหน้ากิริยา เพื่อจะแสดงกิริยานั้นให้ดีขึ้นหรือให้ชั่วลง จะเห็นง่ายกว่า ๑, CONJUNCTION คำพูดสำหรับต่อศัพท์หรือประโยคให้เนื่องกัน ตรงกับนิบาตบางพวกมี จ และ วา เป็นต้น ที่นักปราชญ์ชาวยุโรปให้ชื่อว่า PARTICLE OR INDECLINABLE ๑, INTERJECTION คำพูดสำหรับแสดงความอัศจรรย์หรือความตกใจ ตรงกันกับนิบาตบางพวกมี อโห เป็นต้น.

เอติโมโลยี ส่วนที่ ๒ ท่านแจกออกไปเป็น ๔ อย่างบ้าง ๘ อย่างบ้าง ดังนี้.

บาลีไวยากรณ์

บาลีไวยากรณ์นี้แบ่งเป็น ๔ ภาคก่อน คือ อักขรวิธี ๑ วจีวิภาค ๑ วากยสัมพันธ์ ๑ ฉันทลักษณะ ๑.

[๑] อักขรวิธี ว่าด้วยอักษร จัดเป็น ๒ คือ สมัญญาภิธาน แสดงชื่ออักษร ที่เป็นสระ และพยัญชนะ พร้อมทั้งฐานกรณ์ ๑ สนธิ ต่ออักษรที่อยู่ในคำอื่น ให้เนื่องเป็นอันเดียวกัน.

[๒] วจีวิภาค แบ่งคำพูดออกเป็น ๖ ส่วน คือ นาม ๑ อัพยยศัพท์ ๑ สมาส ๑ ตัทธิต ๑ อาขยาต ๑ กฤต ๑.

[๓] วากยสัมพันธ์ ว่าด้วยการก และประพันธ์ผูกคำพูดที่แบ่งไว้ในวจีวิภาค ให้เข้าเป็นประโยคอันเดียวกัน.

[๔] ฉันทลักษณะ แสดงวิธีแต่งฉันท์ คือคาถาที่เป็นวรรณพฤทธิ์และมาตราพฤทธิ์.

อักขรวิธี ภาคที่ ๑

สมัญญาภิธาน

[๑] เนื้อความของถ้อยคำทั้งปวง ต้องหมายรู้กันด้วยอักขระ เมื่ออักขระวิบัติแล้ว ก็เข้าใจเนื้อความยาก เพราะฉะนั้น ความเป็นผู้ฉลาดในอักขระ จึงมีอุปการะมาก คำว่าอักขระ ๆ นั้น ว่าตามที่นักปราชญ์ท่านประสงค์ ก็เป็น ๒ อย่าง เป็นเสียงอย่าง ๑ เป็น

หนังสืออย่าง ๑ มีเนื้อความเป็นอันเดียวกัน เสียงก็ดี ตัวหนังสือก็ดี ที่เป็นของชาติใด ภาษาใด ก็พอใช้ได้ครบสำเนียง ในชาตินั้นภาษานั้น ไม่บกพร่อง ถ้าจะกล่าวหรือเขียนสักเท่าใด ๆ ก็คงใช้เสียง หรือตัวหนังสืออยู่เท่านั้นเอง เสียงและตัวหนังสือนั้น มิได้สิ้นไปเลย และไม่เป็นของแข็ง ที่จะใช้ในภาษานั้นยาก เหมือนหนึ่งเสียงและตัวหนังสือของชาติอื่น จะเอามาใช้ในภาษาอื่นจากภาษานั้นยาก เป็นของชาติไหนภาษา ก็ใช้ได้พอสมควรแก่ชาตินั้นภาษานั้น ไม่ขัดข้อง เพราะฉะนั้น เสียงก็ดี ตัวหนังสือก็ดี ชื่อว่าอักขระ แปลว่า ไม่รู้จักสิ้นอย่าง ๑ ไม่เป็นของแข็งอย่าง ๑.

[๒] อักขระที่ใช้ในบาลีภาษานั้น ๔๑ ตัว คือ อ อา อิ อี อุ อู เอ โอ ๘ ตัวนี้ชื่อสระ, ก ข ค ฆ ง, จ ฉ ช ฌ ญ, ฏ ฐ ฑ ฒ ณ, ต ถ ท ธ น, ป ผ พ ภ ม, ย ร ล ว ส ห ฬ ํ ๓๓ ตัวนี้ชื่อพยัญชนะ.

[๓] ในอักขระ ๔๑ ตัวนั้น อักขระเบื้องต้น ๘ ตัว ตั้งแต่ อ จนถึง โอ ชื่อสระ ออกเสียงได้ตามลำพังตนเอง และทำพยัญชนะให้ออกเสียงได้, สระ ๘ ตัวนี้ ชื่อนิสสัย เป็นที่อาศัยของพยัญชนะ บรรดาพยัญชนะ ต้องอาศัยสระ จึงออกเสียงได้ ในสระ ๘ ตัวนั้น สระมีมาตราเบา ๓ ตัว คือ อ อิ อุ ชื่อ รัสสะ มีเสียงสั้น เหมือนคำว่า อติ ครุ, สระอีก ๕ ตัว อื่นจากรัสสะ ๓ คือ อา อี อู เอ โอ ชื่อทีฆะ มีเสียงยาว เหมือนคำว่า ภาคี วธู เสโข เป็นต้น, แต่ เอ โอ ที่มีพยัญชนะสังโยค คือซ้อมกันอยู่เบื้องหลังท่านกล่าวว่า เป็นรัสสะ

เหมือนคำว่า เสยฺโย โสตฺถิ เป็นต้น, สระที่เป็นทีฆะล้วน และสระที่เป็นรัสสะมีพยัญชนะสังโยค และนิคคหิตอยู่เบื้องหลัง ชื่อครุ มีเสียงหนัก เหมือนคำว่า ภูปาโล เอสี มนุสฺสินฺโท โกเสยฺยํ เป็นต้น, สระที่เป็นรัสสะล้วน ไม่มีพยัญชนะสังโยค และนิคคหิตอยู่เบื้องหลัง ชื่อลหุ มีเสียงเบา เหมือนคำว่า ปติ มุนิ เป็นต้น. สระนั้นจัดเป็นคู่ได้ ๓ คู่ อ อา เรียกว่า อวณฺโณ, อิ อี เรียกว่า อิวณฺโณ, อุ อู เรียกว่า อุวณฺโณ, เอ โอ ๒ ตัวนี้ เป็นสังยุตตสระ ประกอบเสียงสระ ๒ ตัวเป็นเสียงเดียวกัน ตรงกับคำอังกฤษเรียกว่า DIPHTHONG อ กับ อิ ผสมกันเป็น เอ, อ กับ อุ ผสมกันเป็น โอ, เพราะฉะนั้น สระ ๒ ตัวนี้ จึงเกิดใน ๒ ฐานตามที่แสดงไว้ข้างหน้า [๖].

พยัญชนะ

[๖] อักขระที่เหลือจากสระนั้น ๓๓ ตัว มี ก เป็นต้น มีนิคคหิตเป็นที่สุด ชื่อพยัญชนะ คำว่าพยัญชนะนั้น แปลว่า ทำเนื้อความให้ปรากฏ อักขระเหล่านี้เป็นนิสสิต ต้องอาศัยสระจึงออกเสียงได้ก็จริงอยู่ ถึงกระนั้นก็ทำเนื้อความให้ปรากฏชัด จนถึงเข้าใจความได้ แต่ลำพังสระเอง แม้ถึงออกเสียงได้ ถ้าพยัญชนะไม่อาศัยแล้ว ก็จะมีเสียงเหมือนกันไป แสดงเนื้อความไม่ชัด ยากที่จะสังเกตได้ เหมือนหนึ่ง จะถามว่า " ไปไหนมา " ถ้าพยัญชนะไม่อาศัยแล้ว สำเนียงก็จะเป็นตัว อ เป็นอย่างเดียวกันไปหมดว่า

" ไอ ไอ๋ อา " ดังนี้ ต่อพยัญชนะเข้าอาศัย จึงจะออกเสียงปรากฏชัดว่า " ไปไหนมา " ดังนี้.

พยัญชนะ ๓๓ ตัวนี้ จัดเป็น ๒ พวก วรรค ๑, อวรรค ๑, วรรคจัดเป็น ๕

ก ข ค ฆ ง ๕ ตัวนี้	เรียกว่า ก วรรค
จ ฉ ช ฌ ญ ๕ ตัวนี้	เรียกว่า จ วรรค
ฏ ฐ ฑ ฒ ณ ๕ ตัวนี้	เรียกว่า ฏ วรรค
ต ถ ท ธ น ๕ ตัวนี้	เรียกว่า ต วรรค
ป ผ พ ภ ม ๕ ตัวนี้	เรียกว่า ป วรรค

พยัญชนะ ๒๕ ตัวนี้เป็นพวก ๆ กันตามฐานกรณ์ที่เกิด ซึ่งจะว่าต่อไปข้างหน้า จึงชื่อวรรค, พยัญชนะ ๘ ตัวนี้ คือ ย ร ล ว ส ห ฬ ํ เรียกว่า อวรรค เพราะไม่เป็นพวกเป็นหมู่กัน ตามฐานกรณ์ที่เกิด.

[๕] พยัญชนะ คือ ํ เรียกว่านิคคหิต ตามสาสนโวหาร, เรียกว่า อนุสาร ตามคัมภีร์ศัพทศาสตร์, มีเนื้อความเป็นอันเดียวกัน, นิคคหิต แปลว่า กดสระ หรือ กรณ์ คือ อวัยวะที่ทำเสียง เวลาเมื่อจะว่าไม่ต้องอ้าปากเกินกว่าปรกติ เหมือนว่าทีฆสระ.

อนุสาร แปลว่า ไปตามสระ คือพยัญชนะตัวนี้ ต้องไปตามหลังสระคือ อ อิ อุ เสมอ เหมือนคำว่า อหํ เสตุํ อกาสึ เป็นต้น, ถ้าไม่มีสระ ก็ไม่มีที่อาศัย ท่านเปรียบไว้ว่า นิคคหิตอาศัยสระนั้นเหมือนนกจับต้นไม้ ถ้าต้นไม้เป็นต้น ซึ่งเป็นที่จับไม่มีแล้ว นกก็จับไม่ได้ฉะนั้น สำเนียงสระที่นิคคหิตเข้าอาศัย จะแสดงไว้ข้างหน้า [๑๐]

ฐานกรณ์ของอักขระ

[๖] ฐานกรณ์เป็นต้นของอักขระ นักปราชญ์ท่านแสดงในคัมภีร์ศัพทศาสตร์ ย่อบ้าง พิสดารบ้าง ครั้นข้าพเจ้าจะนำมาแสดงในที่นี้ให้สิ้นเชิง ก็เห็นว่าจะพาให้ผู้แรกศึกษาฟั่นเฝือนักไป จะแสดงพอสมควร.

ฐานที่ตั้งที่เกิดของอักขระมี ๖ คือ กณฺโฐ คอ, ตาลุ เพดาน, มุทฺธา ศีรษะ ก็ว่า ปุ่มเหงือก ก็ว่า, ทนฺโต ฟัน, โอฏฺโฐ ริมฝีปาก, นาสิกา จมูก. อักขระบางเหล่าเกิดในฐานเดียว บางเหล่าเกิดใน ๒ ฐาน, อ อา, ก ข ค ฆ ง, ห, ๘ ตัวนี้เกิดในคอ เรียกว่า กณฺฐชา, อิ อี, จ ฉ ช ฌ ญ, ย, ๗ ตัวนี้เกิดที่เพดาน เรียกว่า ตาลุชา, ฏ ฐ ฑ ฒ ณ, ร ฬ, ๗ ตัวนี้เกิดในศีรษะก็ว่าที่ปุ่มเหงือกก็ว่า เรียกว่า มุทฺธชา, ต ถ ท ธ น, ล ส, ๗ ตัวนี้เกิดที่ฟัน เรียกว่า ทนฺตชา, อุ อู, ป ผ พ ภ ม, ๗ ตัวนี้เกิดที่ริมฝีปาก เรียกว่า โอฏฺฐชา, นิคคหิตเกิดในจมูก เรียกว่า นาสิกฏฺฐานชา, อักขระเหล่านี้ ยกเสียแต่พยัญชนะที่สุดวรรค ๕ ตัว คือ ง ญ ณ น ม เกิดในฐานอันเดียว, เอ เกิดใน ๒ ฐาน คือ คอและเพดาน เรียกว่า กณฺฐตาลุโชล, โอ เกิดใน ๒ ฐาน คือ คอและริมฝีปาก เรียกว่า คณฺโฐฏฺฐโช, พยัญชนะที่สุดวรรค ๕ ตัว เกิดใน ๒ ฐาน คือ ตามฐานของตน ๆ และจมูก เรียกว่า สกฏฺฐานนาสิกฏฺฐานชา, ว เกิดใน ๒ ฐาน คือ ฟันและริมฝีปาก เรียกว่า ทนฺโตฏฺฐโช, ห พยัญชนะที่ประกอบด้วยพยัญชนะ ๘ ตัว คือ ญ ณ น ม ย ล ว ฬ ท่าน

กล่าวว่าเกิดแต่อก ที่ไม่ได้ประกอบ เกิดในคอตามฐานเดิมของตน.

[๗] กรณ์ที่ทำอักขระมี ๔ คือ ชิวฺหามชฺฌํ ท่ามกลางลิ้น ๑ ชิวฺโหปคฺคํ ถัดปลายลิ้นเข้ามา ๑ ชิวฺหคฺคํ ปลายลิ้น ๑ สกฏฺฐานํ ฐานของตน ๑. ท่ามกลางลิ้น เป็นกรณ์ของขระที่เป็นตาลุชะ, ถัดปลายลิ้นเข้ามา เป็นกรณ์ของอักขระที่เป็นมุทธชะ, ปลายลิ้น เป็นกรณ์ของอักขระที่เป็นทันตชะ, ฐานของตนเป็นกรณ์ของอกขระที่เหลือจากนี้.

เสียงอักขระ

[๘] มาตราที่จะว่าอักขระนั้น ดังนี้ สระสั้นมาตราเดียว, สระยาว ๒ มาตรา, สระมีพยัญชนะสังโยคอยู่เบื้องหลัง ๓ มาตรา, พยัญชนะทั้งปวงกึ่งมาตรา, เหมือนหนึ่งว่าสระนั้นตัวหนึ่งกึ่งวินาที (ครึ่ง ซกัน) ว่าสระยาวต้องวินาทีหนึ่ง, ว่าสระที่มีพยัญชนะสังโยคอยู่เบื้องหลังวินาทีครึ่ง, ว่าพยัญชนะควบกัน เหมือน ตฺย ตั้งแต่ ตล ถึง ย เท่าส่วนที่ ๔ ของวินาที ซึ่งกำหนดระยะเสียงวินาทีดังนี้ ก็เป็นการไม่แน่ทีเดียว เป็นแต่ว่าไว้พอจะได้รู้จักระยะมาตราเท่านั้น.

[๙] สระ ๘ ตัวนั้น, มีเสียงไม่ต่างกับภาษาของเรา เพราะฉะนั้น ไม่ต้องแสดงโดยพิศดาร ย่อลงเป็น ๒ คงมีเสียงสั้นอย่างหนึ่ง ๑ มีเสียงยาวอย่าง ๑ ตามที่กล่าวไว้ข้างต้น [๓] นั้นแล้ว.

[๑๐] แม้ถึงพยัญชนะก็มีเสียงไม่ต่างกันนัก ที่ต่างกัน คือ ค ช ฑ ท พ ๕ ตัวนี้ เป็นแต่ให้ผู้ศึกษากำหนดพยัญชนะที่เป็นโฆสะและอโฆสะเป็นต้น อ่านให้ถูกต้องดีขึ้นกว่าแต่ก่อน ก็จะเป็นความ

เจริญวิทยาของตน.

พยัญชนะแบ่งเป็น ๒ ตามที่มีเสียงก้องและไม่ก้อง. พยัญชนะที่มีเสียงก้อง เรียกว่าโฆสะ ที่มีเสียงไม่ก้อง เรียกว่าอโฆสะ พยัญชนะที่ ๑ ที่ ๒ ในวรรคทั้ง ๕ คือ ก ข, จ ฉ, ฏ ฐ, ต ถ, ป ผ, และ ส ๑๑ ตัวนี้ เป็นอโฆสะ, พยัญชนะที่ ๓ ที่ ๔ ๕ ในวรรคทั้งที่ ๕ คือ ค ฆ ง, ช ฌ ญ, ฑ ฒ ณ, ท ธ น, พ ภ ม, และ ย ร ล ว ห ฬ, ๒๑ ตัวนี้ เป็นโฆสะ, นิคคหิต นักปราชญ์ผู้รู้ศัพทศาสตร์ ประสงค์เป็นโฆสะ, ส่วนนักปราชญ์ฝ่ายศาสนา ประสงค์เป็นโฆสาโฆสวิมุตติ พ้นจากโฆสะและอโฆสะ, และเสียงของนิคคหิตนี้อ่านตามวิธีบาลีภาษา มีสำเนียงเหมือนตัว ง สะกด อ่านตามวิธีสันสกฤต มีสำเนียงเหมือนตัว ม สะกด.

[๑๑] พยัญชนะวรรคที่เป็นโฆสะและอโฆสะ ก็แบ่งเป็น ๒ ตามเสียงหย่อนและหนัก, พยัญชนะที่ถูกฐานของตนหย่อน ๆ ชื่อสิถิล, พยัญชนะที่ถูกฐานของตนหนัก บันลือเสียงดัง ชื่อธนิต, พยัญชนะที่ ๑ ที่ ๓ ในวรรคทั้ง ๕ เป็นสิถิล, พยัญชนะที่ ๒ ที่ ๔ ในวรรคทั้ง ๕ เป็นธนิต, ในคัมภีร์กัจจายนเภทแสดงไว้ว่า พยัญชนะที่สุดวรรค ๕ ตัว ก็เป็นสิถิล แต่ในคัมภีร์ทั้งหลายอื่น ท่านมิได้กล่าว.

[๑๒] เมื่อผู้ศึกษากำหนดจำโฆสะ อโฆสะ สิถิล ธนิต ได้แล้ว พึงรู้เสียงดังนี้ พยัญชนะที่เป็นสิถิลอโฆสะ มีเสียงเบากว่าทุกพยัญชนะ, ธนิตอโฆสะ มีเสียงหนักกว่าสิถิลอโฆสะ. สิถิลโฆสะ มีเสียงดังกว่าธนิตอโฆสะ, ธนิตโฆสะ มีเสียงดังก้องกว่าสิถิลโฆสะ, เป็นชั้น ๆ ดังนี้.

พยัญชนะสังโยค

[๑๓] ลักษณะที่จะประกอบพยัญชนะซ้อนกันได้นั้น ดังนี้ ในพยัญชนะวรรคทั้งหลาย พยัญชนะที่ ๑ ซ้อนหน้าพยัญชนะที่ ๑ และที่ ๒ ในวรรคของตนได้, พยัญชนะที่ ๓ ซ้อนหน้าพยัญชนะที่ ๓ และที่ ๔ ในวรรคของตนได้, พยัญชนะที่ ๕ สุดวรรค ซ้อนหน้าพยัญชนะในวรรคของตนได้ทั้ง ๕ ตัว ยกเสียงแต่ตัว ง ซึ่งเป็นตัวสะกดอย่างเดียว, มิได้มีสำเนียงในภาษาบาลี ซ้อนหน้าตัวเองไม่ได้, พยัญชนะวรรคที่ซ้อนกันดังนี้ก็ดี ตัว ย ล ส ซ้อนกัน ๒ ตัวก็ดี ไม่มีสระคั่น, พยัญชนะตัวหน้า เป็นตัวสะกดของสระที่อยู่หน้าตน ไม่ออกเสียงผสมด้วยพยัญชนะตัวหลัง ส่วนพยัญชนะตัวหลัง อาศัยสระตัวหน้าออกสำเนียง เมื่อพยัญชนะตัวใดสะกด จะมีเสียงเป็นอย่างไรนั้น ก็เหมือนกับคำของเรา ไม่ต้องกล่าว แปลกกันแต่ในภาษาของเรา ตัว ร ใช้สะกด และมีสำเนียงเป็นกน เหมือนคำว่า " นคร " เราอ่านกันว่า " นคอน " เป็นต้น เป็นตัวอย่าง ในตันติภาษาทั้งปวง ตัว ร ไม่เป็นตัวสะกดมีเสียงเป็น กน เลย.

[๑๔] พยัญชนะ ๔ ตัว คือ ย ร ล ว ถ้าอยู่หลังพยัญชนะตัวอื่น ออกเสียงผสมกับพยัญชนะตัวหน้า, ตัว ส มีสำเนียงเป็นอุสุมะ ไม่มีคำเทียบในภาษาของเรา มีแต่ภาษาอังกฤษ เหมือนคำว่า AS เป็นต้น แม้ถึงเป็นตัวสะกดของสระตัวหน้าแล้ว ก็คงมีเสียงปรากฏหน่อยหนึ่ง ประมาณกึ่งมาตราของสระสั้น พอให้รู้ได้ว่าตัว ส สะกด ไม่ออกเสียงเต็มที่ เหมือนอาศัยสระ, ตัว ห นั้น ถ้าอยู่หน้า

พยัญชนะอื่น ก็ทำให้สระที่อยู่ข้างหน้าตน ออกเสียงมีลมมากขึ้น เหมือนคำว่า พฺรหฺม ถ้าพยัญชนะ ๘ ตัว ญ ณ น ม, ย ล ว ฬ, นำหน้า มีสำเนียงเข้าผสมพยัญชนะนั้น.

[๑๕] ข้อที่ว่าไว้ข้างต้นว่า พยัญชนะทั้งปวงกึ่งมาตรานั้น ว่าตามที่ท่านแสดงไว้โดยไม่แปลกกัน ถ้าจะแสดงให้พิสดารสักหน่อยตามวิธีนักปราชญ์ชาวตะวันตกจัดแบ่งไว้นั้น เห็นว่า พยัญชนะวรรคทั้งปวง เป็นมูคะพยัญชนะ MUTES ไม่มีมาตราเลย เพราะจะรวมเข้ากับพยัญชนะวรรคตัวใดตัวหนึ่งลงในสระเดียวกัน ออกเสียงผสมกับไม่ได้ เป็นได้อยู่แต่ตัวสะกดอย่างเดียว, ส่วนพยัญชนะ คือ ย ร ล ว ส ห ฬ ๗ ตัวนี้ เป็นอัฑฒสระ มีเสียงกึ่งสระ คือ กึ่งมาตรา เพราะพยัญชนะเหล่านี้ บางตัวก็รวมลงในสระเดียวกันด้วยพยัญชนะอื่น ออกเสียงพร้อมกันได้ บางตัว แม้เป็นตัวสะกด ก็คงออกเสียงหน่อยหนึ่ง พอให้รู้ได้ว่าตัวนั้นสะกด

ลำดับอักขระ

[๑๖] การเรียงลำดับอักขระนั้น ไม่สู้เป็นอุปการะแก่ผู้ที่แรกศึกษา ถึงกระนั้น ก็เป็นเครื่องประดับปัญญาได้อย่างหนึ่ง จึงได้แสดงไว้ในที่นี้ ในคัมภีร์มุขมัคคสารทีปนี ท่านแสดงลำดับแห่งอักขระไว้ดังนี้ อักขระ ๔๑ ตัว แม้ต่างกันโดยฐานที่เกิดเป็นต้น ก็เป็น ๒ อย่าง คือ เป็นนิสสัยอย่าง ๑ เป็นนิสสิตอย่าง ๑ สระที่เป็นที่อาศัยของพยัญชนะ ชื่อนิสสัย, พยัญชนะอันอาศัยสระ ชื่อนิสสิต

เมื่อจะเรียงอักขระให้เป็นลำดับ จำจะต้องเรียงนิสสัยไว้ก่อน ท่านจึงเรียงสระก่อน ก็สระนั้นเล่า ก็เป็น ๒ อย่าง เกิดในฐานเดียวบ้าง เกิดใน ๒ ฐานบ้าง, ควรจะเรียงสระที่เกิดในฐานเดียวก่อน ก็สระที่เกิดในฐานเดียวนั้นเป็น ๓ อย่าง กัณฐชะ เกิดในคออย่าง ๑ ตาลุชะ เกิดที่เพดานอย่าง ๑ โอฏฐชะ เกิดที่ริมฝีปากอย่าง ๑ สระที่เกิดในฐานเดียว ที่จำจะต้องเรียงก่อนนั้น ท่านก็เรียงไปตามลำดับฐานที่เกิด ตั้งต้นแต่คอ ถัดมาก็ถึงเพดาน ต่อมาจึงถึงริมฝีปาก ในสระที่เกิดในฐานเดียว ซึ่งไปตามลำดับฐานดังนี้นั้น รัสสสระเป็นลหุ มีเสียงเบา ทีฆสระเป็นครุ มีเสียงหนัก ควรเรียงลหุก่อน ท่านจึงเรียงลหุก่อน ครุภายหลัง ในสระที่เกิดใน ๒ ฐาน ท่านเรียงตัว เอ ไว้ก่อน ตัว โอ ไว้ภายหลัง เพราะ เอ เกิดในฐานทั้ง ๒ ที่ตั้งอยู่ก่อน คือ คอและเพดาน, ตัว โอ เกิดในฐานทั้งอยู่ภายหลัง คือ คอและริมฝีปาก นี้เป็นลำดับสระ.

[๑๗] ส่วนพยัญชนะก็เป็น ๒ เป็นวรรค ๑.เป็นอวรรค ๑. ท่านเรียงพยัญชนะวรรคไว้ก่อน พยัญชนะที่มิใช่วรรคไว้หลัง เพราะพยัญชนะวรรคมากกว่าพยัญชนะที่มิใช่วรรค ให้รู้จักลำดับของพยัญชนะวรรคทั้ง ๕ ตามลำดับฐานดังนี้ ฐาน คือ คอ เป็นต้น ถัดมา เพดาน ปุ่มเหงือก ฟัน ริมฝีปาก เป็นลำดับกันไป ท่านจึงเรียง ก วรรคไว้ต้น ต่อไป จ วรรค ฏ วรรค ต วรรค ป วรรค เป็นลำดับไป แม้ถึงอักขระในวรรคเล่าก็เป็น ๒ โฆสะอย่าง ๑ อโฆสะอย่าง ๑ แม้ถึงควรจะเรียงโฆสะไว้ก่อน เพราะมากกว่าก็จริงอยู่ ถึง

กระนั้น พยัญชนะที่เป็นโฆสะเสียงหนักกว่า พยัญชนะที่เป็นอโฆสะ เสียงเบา จำจะต้องเรียงพยัญชนะที่ที่มีเสียงเบาก่อน เรียงพยัญชนะที่มีเสียงหนักไว้ภายหลัง ท่านจึงได้เรียงอโฆสะไว้ก่อน โฆสะไว้ภายหลัง, ในพยัญชนะที่มิใช่วรรคก็เป็น ๒ คือ โฆสะและอโฆสะ ย ร ล ว ห ฬ ๖ ตัวนี้เป็นโฆสะ ส เป็นอโฆสะ ในที่นี้โฆสะมากกว่า อโฆสะมีแต่ตัวเดียวเท่านั้น ท่านจึงเรียงโฆสะไปตามลำดับฐานที่เกิดเสียก่อน ไม่เรียงเหมือนพยัญชนะในวรรค ต่อนั้นจึงอโฆสะ แต่ ห เพราะเป็นโฆสะและกัณฐชะ ควรจะเรียงไว้ก่อนก็จริง ถึงกระนั้น พึงเห็นว่า ท่านเรียงไว้ผิดลำดับ เพื่อจะให้รู้ว่า แม้เรียงไปตามลำดับก็คงผิดลำดับ [เหตุผลที่เรียงตัว ห ต่อตัว ส นี้ ท่านแสดงไว้ไม่วิเศษอย่างนี้ นักปราชญ์ควรพิจารณาดู] นักปราชญ์ซึ่งรู้คัมภีร์ศัพทศาสตร์ทั้งหลาย กล่าวตัว ฬ ทำวิการให้เป็นตัว ฑ ในที่นี้ท่านกล่าวไว้ต่างหาก ส่วนอาจารย์ผู้ทำสูตรเล่าเรียน [มิใช่พระสูตรในพระไตรปิฎก ประสงค์เอาสูตรเช่นในมูล] กล่าวตัว ล ในที่ตัว ฬ พยัญชนะ คือ ฬ นี้ แม้ถึงท่านไม่ได้พิจารณาว่าเป็นโฆสะหรืออโฆสะ ก็อาจรู้ได้ตามวิจารณ์ ล เพราะตั้งอยู่ในฐานเป็นตัว ล แต่ในคัมภีร์ศัพทศาสตร์ท่านหมายเอาเป็นตัว ฑ ไม่กล่าวไว้ต่าง เพื่อจะให้รู้ว่า ชนทั้งปวงไม่กล่าวเหมือนกัน บางพวกก็กล่าวตัว ล ในที่ตัว ฬ นั้น บางพวกกล่าวตัว ฑ ในที่ตัว ฬ นั้น เพราะเป็นมุทธชะและโฆสะ ดังนี้ ควรจะเรียงไว้ในลำดับแห่ง ร แต่ท่านมาเรียงไว้หลัง [ข้อนี้ก็ควรวิจารณ์หรือเพราะเป็นพยัญชนะที่นิยมเอาเป็นแน่ไม่ได้เหมือนพยัญชนะอื่น จึง

เรียงไว้เสียข้างหลัง] นิคคหิตท่านเรียงเอาไว้ในที่สุดของพยัญชนะทั้งปวงทีเดียว เพราะไม่มีเสียง ไม่มีพวก และพ้นจากโฆสะอโฆสะ นี้เป็นลำดับพยัญชนะ.

จบสมัญญาภิธานแต่เท่านี้.

สนธิ

[๑๘] ในบาลีภาษา มีวิธีต่อศัพท์และอักขระ ให้เนื่องกันด้วยอักขระ เพื่อจะย่นอักขระให้น้อยลง เป็นการอุปการะในการแต่งฉันท์และให้คำพูดสละสลวย เรียกสนธิ แต่มิใช่สมาส ที่ย่นบทมีวิภัตติหลาย ๆ บทให้เป็นบทเดียวกัน ซึ่งจกล่าวในวจิวิภาคข้างหน้า.

การต่อมี ๒ คือ ต่อศัพท์ที่มีวิภัตติ ให้เนื่องด้วยศัพท์ที่มีวิภัตติเหมือน จตฺตาโร อิเม ต่อเข้าเป็น จตฺตาโรเม เป็นต้นอย่าง ๑ ต่อบทสมาส ย่ออักษรให้น้อยลง เหมือน กต อุปกาโร ต่อเข้าเป็น กโตปกาโร เป็นต้นอย่าง ๑.

ในที่นี้ ข้าพเจ้าประสงค์จะให้ผู้ศึกษา เรียนแต่วิธีอักขระด้วยอักขระอย่างเดียวเท่านั้น ยังไม่ประสงค์จะให้เข้าใจเนื้อความของคำที่เขียนเป็นอุทาหรณ์ไว้ ซึ่งเป็นเหตุให้เนิ่นช้า จึงมิได้แปลเนื้อความไว้ด้วย เพราะยังไม่เป็นสมัยที่จะควรเรียนให้เข้าใจเนื้อความก่อน ก็การต่ออักขระด้วยอักขระนั้น จัดเป็น ๓ ตามความที่เป็นประธานก่อน คือสระสนธิ ต่อสระ ๑ พยัญชนะสนธิ ต่อพยัญชนะ ๑ นิคคหิตสนธิ ต่อนิคคหิต ๑, สนธิกิริโยปกรณ์ วิธีเป็นอุปการะแก่การทำสนธิ ๘ อย่าง โลโป ลบ ๑ อาเทโส แปลง ๑ อาคโม ลงตัวอักษรใหม่ ๑ วิกาโร ทำให้ผิดจากของเดิม ๑ ปกติ ปรกติ ๑ ทีโฆ ทำให้ยาว ๑ รสฺสํ ทำให้สั้น ๑ สญฺโญโค ซ้อนตัว ๑.

สระสนธิ

[๑๙] ในสระสนธิ ได้สนธิกิริโยปกรณ์เบื้องต้นครบทั้ง ๘ ขาดแต่ สญฺโญโค อย่างเดียว. โลโป ที่ต้นมี ๒ คือ ลบสระหน้า ๑ ลบสระหลัง ๑. สระที่สุดของศัพท์หน้า เรียกสระหน้า สระหน้าของศัพท์หลัง เรียกสระเบื้องปลาย หรือสระหลัง เมื่อสระทั้ง ๒ นี้ไม่มีพยัญชนะอื่นคั่นในระหว่าง ลบได้ตัวหนึ่ง ถ้าพยัญชนะคั่น ลบไม่ได้ ลบสระเบื้องต้น ท่านวางอุทาหรณ์ไว้ดังนี้ ยสฺส-อินฺทฺริยานิ, ลบสระหน้า คือ อ ในที่สุดแห่งศัพท์ ยสฺส เสีย สนธิเป็น ยสฺสินฺทฺริยานิ, โนหิ -เอตํ ลบสระหน้า คือ อิ ที่สุดแห่งศัพท์ โนหิ เสีย สนธิเป็น โนเหตํ, สเมตุ-อายสฺมา ลบสระหน้าคือ อุ ที่สุดแห่งศัพท์ สเมตุ เสีย สนธิเป็น สเมตายสฺมา. ในอุทาหรณ์เหล่านี้ สระหน้าเป็นรัสสะ สระเบื้องปลาย อยู่หน้าพยัญชนะสังโยคบ้าง เป็นทีฆะบ้าง จึงเป็นแต่ลบสระหน้าอย่างเดียว ถ้าสระทั้ง ๒ เป็นรัสสะมีรูปเสมอกัน คือเป็น อ หรือ อิ หรือ อุ ทั้ง ๒ ตัว เมื่อลบแล้วต้องทำสระที่ไม่ได้ลบด้วยทีฆะสนธิที่แสดงไว้ข้างหน้า เหมือน อุ. ว่า ตตฺร-อยํ เป็น ตตฺรายํ เป็นต้น. [ถ้าสฺระทั้ง ๒ เป็นรัสสะ แต่มีรูปไม่เสมอกัน คือข้างหนึ่งเป็น อ ข้างหนึ่งเป็น อิ หรือ อุ ก็ดี ข้างหนึ่งเป็น อิ ข้างหนึ่งเป็น อุ หรือ อ ก็ดี ข้างหนึ่งเป็น อุ ข้างหนึ่งเป็น อ หรือ อิ ก็ดี

๑. ตามวิธีใช้อักษรในภาษามคธ ที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เรียงเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๒ ทรงแนะนำไว้ในข้อ ๑๙ ว่า บทหรือศัพท์ที่เป็นสระโลปสนธิ เมื่อลบสระตัวหนึ่งเสียแล้ว จักทีฆะสระที่เหลือเช่น ตตฺร-อิเม เป็น ตตฺรีเม วิ-อติกฺกโม เป็น วีติกฺกโม ยกเลิกแบบว่า สระสั้น มีรูปไม่เสมอกัน เข้าสนธิ ไม่ทีฆะ ฯ

ไม่ต้องทีฆะก็ได้ เหมือน อุ. ว่า จตูหิ-อปาเยหิ เป็น จตูหปาเยหิ เป็นต้น] ถ้าสระหน้า เป็นทีฆะ สระเบื้องปลาย เป็นรัสสะ ถ้าลบแล้ว ต้องทีฆะสระหลัง เหมือน อุ. ว่า สทฺธา-อิธ เป็น สทฺธีธ เป็นต้น เมื่อว่าโดยสังเขป ถ้าลบสระสั้นทีมีรูปไม่เสมอกัน ไม่ต้องทีฆะ สระสั้นที่ไม่ได้ลบ ถ้าลบสระยาวหรือสระสั้นที่มีรูปเสมอกัน ต้องทีฆะสระสั้นที่ไม่ได้ลบ ถ้าสระ ๒ ตัวมีรูปไม่เสมอกัน ลบสระเบื้องปลายบ้างก็ได้ อุ. ว่า จตฺตาโร-อิเม ลบสระ อิ ที่ศัพท์ อิเม เสีย สนธิเป็น จตฺตาโรเม, กินฺนุ-อิมา ลบสระ อิ ที่ศัพท์ อิมา เสีย สนธิเป็น กินฺนุมา, นิคคหิตอยู่หน้าลบสระเบื้องปลายได้บ้าง อุ. ว่า อภินนฺทุํ-อิติ เป็น อภินนฺทุนฺติ.

[๒๐] อาเทโส มี ๒ แปลงสระเบื้องหน้า ๑ แปลงสระเบื้องหลัง ๑. แปลงสระเบื้องหน้าดังนี้ ถ้า อิ เอ หรือ โอ อยู่หน้า มีสระอยู่เบื้องหลัง แปลง อิ ตัวหน้าเป็น ย ถ้าพยัญชนะซ้อนกัน ๓ ตัว ลบพยัญชนะที่มีรูปเสมอกันเสียตัวหนึ่ง อุ. ว่า ปฏิสณฺฐารวุตฺติ-อสฺส เป็น ปฏิสณฺฐารวุตฺยสฺส, อคฺคิ-อาคารํ เป็น อคฺยาคารํ, เอา เอ เป็น ย อุ. ว่า เต-อสฺส เป็น ตฺยสฺส ได้ในคำว่า ตฺยสฺส ปหีนา โหนฺติ, เม-อยํ เป็น มฺยายํ ได้ในคำว่า อธิคโต โข มฺยายํ ธมฺโม, เต-อหํ เป็น ตฺยาหํ ได้ในคำว่า ตฺยาหํ เอวํ วเทยฺยํ, เอา โอ เป็น ว อุ. ว่า อถโข-อสฺส เป็น อถขฺวสฺส เอา อุ เป็น ว อุ. ว่า พหุ-อาพาโธ เป็น พหฺวาพาโธ, จกฺขุ-อาปาถํ เป็น จกฺขฺวาปาถํ.

แปลงสระเบื้องปลายนั้น ถ้ามีสระอยู่ข้างหน้า แปลง เอ ตัวหน้าแห่ง เอง ศัพท์อันตั้งอยู่เบื้องปลายเป็น ริ ได้บ้าง แล้วรัสสะสระเบื้องหน้าให้สั้น อุ. ว่า ยถา-เอว เป็น ยถริว, ตถา-เอว เป็น ตถริว.

[๒๑] อาคโม ลงตัวอักษรใหม่นั้นดังนี้ ถ้าสระ โอ อยู่หน้าพยัญชนะอยู่หลัง ลบ โอ เสีย แล้วลง อ อาคมได้บ้าง อุ. ว่า โส-สีลวา เป็น สสีลวา, โส -ปญฺญวา เป็น สปญฺญวา, เอโส-ธมฺโม เป็น เอสธมฺโม, พยัญชนะอยู่เบื้องปลายลง โอ อาคมได้บ้าง อุ. ว่า ปร-สหสฺสํ ลบ อ ที่สุดแห่ง ปร ศัพท์ แล้วลง โอ อาคม เป็น ปโรสหสฺสํ, สรท-สตํ ลบ อ ที่สุดแห่ง สรท ศัพท์ แล้วลง โอ อาคม เป็น สรโทสตํ.

[๒๒] วิกาโร เป็น ๒ คือ วิการในเบื้องต้น ๑ วิการในเบื้องปลาย ๑ วิการในเบื้องต้นดังนี้ เมื่อลบสระเบื้องปลายแล้ว เอาสระเบื้องหน้า คือ อิ เป็น เอ เอา อุ เป็น โอ อุ. ว่า มุนิ-อาลโย เป็น มุเนลโย, สุ-อตฺถี เป็น โสตฺถี, วิการในเบื้องหลัง ก็มีวิธีเหมือนวิการในเบื้องหน้า เป็นแต่ลบสระหน้า วิการสระหลังเท่านั้น อุ ว่า มาลุต-อิริตํ, เป็น มาลุเตริตํ, พนฺธุสฺส-อิว เป็น พนฺธุสฺเสว, น-อุเปติ เป็น โนเปติ, อุทกํ-อุมิกชาตํ เป็น อุทโกมิกชาตํ ลบนิคคหิตด้วยโลปสนธิ.

[๒๓] ปกติสระนั้น ไม่มีวิเศษอันใด เป็นแต่เมื่อสระเรียงกันอยู่ ๒ ตัว ควรจะทำเป็นสระสนธิอย่างหนึ่งอย่างใดได้ แต่หาทำไม่ คง

รูปไว้เป็นปรกติอย่างเดิมเท่านั้น อุ. ว่า โก-อิมํ ก็คง เป็น โกอิมํ.

[๒๔] ทีฆํ เป็น ๒ คือ ทีฆะสระหน้าอย่าง ๑ ทีฆะสระหลังอย่าง ๑ ทีฆะสระนั้น ดังนี้ สระหน้า เมื่อสระหลังลบแล้วทีฆะได้บ้าง อุ. ว่า กึสุ-อิธ เป็น กึสูธ-อิติ เป็น สาธูติ เป็นต้น หรือพยัญชนะอยู่หลังทีฆะได้บ้าง อุ. ว่า มุนิ-จเร เป็น มุนีจเร, ทีฆะสระเบื้องปลายก็อย่างเดียวกัน ผิดกันแต่ลบสระหน้า ทีฆะสระหลัง ดังนี้ สทฺธา-อิธ เป็น สทฺธีธ, จ-อุภยํ เป็น จูภยํ.

[๒๕] รสฺสํ นั้น ดังนี้ ถ้าพยัญชนะก็ดี เอ แห่ง เอว ศัพท์ก็ดี อยู่เบื้องหลัง รัสสะสระข้างหน้าให้มีเสียงสั้นได้บ้าง อุ. ว่า โภวาที-นาม เป็น โภวาทินาม, ยถา-เอว เป็น ยถริว.

พยัญชนะสนธิ

[๒๖] ในพยัญชนะสนธิ ได้สนธิกิริโยปกรณ์ ๕ คือ โลโป ๑ อาเทโส ๑ อาคโม ๑ ปกติ ๑ สญฺโญโค ๑. ในโลปะที่ต้นนั้นดังนี้ เมื่อลบสระเบื้องปลายที่มีนิคคหิตอยู่หน้าแล้ว ถ้าพยัญชนะซ้อนเรียงกัน ๒ ตัว ลบเสียตัวหนึ่ง อุ. ว่า เอวํ-อสฺส เป็น เอวํส ได้ในคำว่า เอวํส เต อาสวา, ปุปฺผํ-อสฺสา เป็น ปุปฺผํสา.

[๒๗] อาเทสพยัญชนะนั้น ดังนี้ ถ้าสระอยู่หลัง แปลง ติที่ท่านทำเป็น ตฺย แล้วให้เป็น จฺจ อุ. ว่า อิติ-เอวํ เป็น อิจฺเจวํ. ปติ-อุตฺตริตฺวา เป็น ปจฺจุตฺตริตฺวา เป็นต้น แปลง ธ เป็น ทได้บ้าง อุ. ว่า เอกํ-อิธ-อหํ เป็น เอกมิทาหํ [เอก อยู่หน้า] แปลง

ธ เป็น ห ได้บ้าง อุ. ว่า สาธุ-ทสฺสนํ เป็น สาหุทสฺสนํ.

แปลง ท เป็น ต อุ. ว่า สุคโท เป็น สุคโต.

แปลง ต เป็น ฏ อุ. ว่า ทุกฺกตํ เป็น ทุกฺกฏํ.

แปลง ต เป็น ธ อุ. ว่า คนฺตพฺโพ เป็น คนฺธพฺโพ

แปลง ต เป็น ตฺร อุ. ว่า อตฺตโช เป็น อตฺรโช.

แปลง ค เป็น ก อุ. ว่า กุลุปโค เป็น กุลุปโก.

แปลง ร เป็น ล อุ. ว่า มหาสาโร เป็น มหาสาโล.

แปลง ย เป็น ช อุ. ว่า คฺวโย เป็น คฺวโช.

แปลง ว เป็น พ อุ. ว่า กุวโต เป็น กุพฺพโต.

แปลง ย เป็น ก อุ. ว่า สยํ เป็น สกํ.

แปลง ช เป็น ย อุ. ว่า นิชํ เป็น นิยํ.

แปลง ต เป็น ก อุ. ว่า นิยโต เป็น นิยโก.

แปลง ต เป็น จ อุ. ว่า ภโต เป็น ภจฺโจ.

แปลง ป เป็น ผ อุ. ว่า นิปฺผตฺติ เป็น นิปฺผตฺติ.

[๑๔ นี้ไม่นิยมสระ หรือพยัญชนะเบื้องปลาย] แปลง อภิ เป็น อพฺภ อุ. ว่า อภิ-อุคฺคจฺฉติ เป็น อพฺภุคฺคจฺฉติ, แปลง อธิ เป็น อชฺฌ อุ. ว่า อธิ-โอกาโส เป็น อชฺโฌกาโส, อธิ-อคมา เป็น อชฺฌคมา [นี้สระอยู่หลัง], แปลง อว เป็น โอ อุ. ว่า อว-นทฺธา เป็น โอนทฺธา [พยัญชนะอยู่หลัง].

[๒๘] พยัญชนะอาคม ๘ ตัว ย ว ม ท น ต ร ฬ นี้ ถ้าสระอยู่เบื้องหลัง ลงได้บ้าง ดังนี้ ย อาคม ยถา-อิทํ เป็น ยถายิทํ,

ว อาคม อุ-ทิกฺขติ เป็น วุทิกฺขติ เป็น วุทิกฺขติ, ม อาคม ครุ-เอสฺสติ เป็น ครุเมสฺสติ, ท อาคม อตฺต-อตฺโถ เป็น อตฺตทตฺโถ, น อาคม อิโต-อายติ เป็น อิโตนายติ, ต อาคม ตสฺมา-อิห เป็น ตสฺมาติห, ร อาคม สพฺภิ-เอว เป็น สพฺภิเรว, ฬ อาคม ฉ-อายตนํ เป็น ฉฬายตนํ, ในสัททนีติ ว่า ลง ห อาคมก็ได้ อุทาหรณ์ ว่า สุ-อุชุ เป็น สุหุชุ, สุ-อุฏฺฐิตํ เป็น สุหุฏฺฐิตํ.

[๒๙] ปกติพยัญชนะนั้นก็ไม่วิเศษอันใด เหมือนกันกับปกติสระ เป็นแต่เมื่อลักษณะที่จะลบหรือแปลง ลงอาคมหรือซ้อนพยัญชนะลงได้ หาทำไม่ คงรูปไว้ตามปรกติเดิม เหมือนคำว่า สาธุ ก็ไม่แปลงเป็น สาหุ คงรูป สาธุ ไว้เป็นต้นเท่านั้น.

[๓๐] สญฺโญโค เป็น ๒ คือ ซ้อนพยัญชนะที่มีรูปเหมือนกันอย่าง ๑ ซ้อนพยัญชนะที่มีรูปไม่เหมือนกันอย่าง ๑ อุ. ที่ต้นดังนี้ อิธ-ปโมทติ เป็น อิธปฺปโมทติ, จาตุ-ทสี เป็น จาตุทฺทสี. อุ. ที่ ๒ นั้น เอาอักขระที่ ๑ ซ้อนหน้าขระที่ ๒ เอาอักขระที่ ๓ ซ้อนหน้าอักขระที่ ๔ ดังนี้ จตฺตาริ-ฐานานิ เป็น จตฺตาริฏฺฐานานิ, เอโสว จ-ฌานผโล เป็น เอโสวจชฺฌานผโล.

นิคคหิตสนธิ

[๓๑] ในนิคคหิตสนธิ ได้สนธิกิริโยปกรณ์ ๔ คือ โลโป ๑ อาเทโส ๑ อาคโม ๑ ปกติ ๑. ในโลปะที่ต้นนั้น ดังนี้ เมื่อมีสระหรือพยัญชนะอยู่เบื้องหลัง ลบนิคคหิตซึ่งอยู่หน้าบ้างก็ได้ มี อุ. ว่า ตาสํ-อหํ เป็น ตาสาหํ ได้ในคำว่า ตาสาหํ สนฺติเก พฺรหฺมจริยํ จริสฺสามิ, วิทูนํ-อคฺคํ เป็น วิทูนคฺคํ, อริยสจฺจานํ-ทสฺสนํ เป็น อริยสจฺจานทสฺสนํ, พุทฺธานํ-สาสนํ เป็น พุทฺธานสาสนํ.

[๓๓] อาเทสนิคคหิตนั้น ดังนี้ เมื่อมีพยัญชนะอยู่หลัง นิคคหิตอยู่หน้า แปลงนิคคหิตเป็นพยัญชนะสุดวรรคได้ทั้ง ๕ ตามสมควรแก่พยัญชนะวรรคที่อยู่เบื้องหลังดังนี้

เป็น	ง	อุ. ว่า	เอวํ-โข	เป็น	เอวงฺโขง.
เป็น	ญ	อุ. ว่า	ธมฺมํ-จเร	เป็น	ธมฺมญฺจเร
เป็น	ณ	อุ. ว่า	สํ-ฐิติ	เป็น	สณฺฐิติ
เป็น	น	อุ. ว่า	ตํ-นิพฺพุตํ	เป็น	ตนฺนิพฺพตํ.
เป็น	ม	อุ. ว่า	จิรํ-ปวาสึ	เป็น	จิรมฺปวาสึ.

ถ้า เอ และ ห อยู่เบื้องหลัง แปลงนิคคหิตเป็น ญ ดังนี้ ปจฺจตฺต-เอว เป็น ปจฺจตฺตญฺเญว, ตํ-เอว เป็น ตญฺเญว, เอวํ-หิ เป็น เอวญฺหิ, ตํ-หิ เป็น ตญฺหิ. ถ้า ย อยู่เบื้องหลัง แปลงนิคคหิตกับ ย เป็น ญญ ดังนี้ สํโยโค เป็น สญฺโญโค ในสัททนีติว่า ถ้า ล อยู่เบื้องปลาย แปลง นิคคหิตเป็น ล อุทาหรณ์ ปุํ-ลิงฺคํ

เป็น ปุลฺลิงฺคํ, สํ-ลกฺขณา เป็น สลฺลกฺขณา เป็นต้น, ถ้าสระอยู่เบื้องปลาย แปลงนิคคหิตเป็น ม และ ท ดังนี้ ตํ-อหํ เป็น ตมหํ พฺรูมิ พฺราหฺมณํ, เอตํ-อโวจ เป็น เอตทโวจ.

[๓๓] นิคคหิตอาคมนั้นดังนี้ เมื่อสระก็ดี พยัญชนะก็ดี อยู่เบื้องหลัง ลงนิคคหิตได้บ้าง อุ. ว่า จกฺขุ-อุทปาทิ เป็น จกฺขุํ-อุทปาทิ, อว-สิโร เป็น อวํสิโร เป็นต้น.

[๓๔] ปกตินิคคหิตนั้น ก็ไม่วิเศษอันใด ควรจะลบหรือแปลงหรือลงนิคคหิตอาคมได้ ไม่ทำอย่างนั้น ปกติไว้ตามรูปเดิม เหมือนคำว่า ธมฺมํ จเร ก็คงไว้ตามเดิม ไม่อาเทสนิคคหิตเป็น ญ ให้เป็น ธมฺมญฺจเร เป็นต้น เท่านั้น.

วิธีทำสนธิในบาลีภาษานั้น ท่านไม่นิยมให้เป็นแบบเดียว ซึ่งจะยักเยื้องเป็นอย่างอื่นไม่ได้ เหมือนวิธีสนธิในสันสกฤตภาษา ผ่อนให้ตามอัธยาศัยของผู้ทำ จะน้อมไปให้ต้องตามสนธิกิริโยปกรณ์อย่างหนึ่งอย่างใดที่ตนชอบใจ ถ้าไม่ผิดแล้ว ก็เป็นอันใช้ได้ ส่วนในสันสกฤตนั้น มีวิธีข้อบังคับเป็นแบบเดียว ยักเยื้องเป็นอย่างอื่นไปไม่ได้ จะเลือกเอาวิธีนั้น ซึ่งจะใช้ได้ในบาลีภาษามาเขียนไว้ที่นี้ เพื่อจะได้เป็นเครื่องประดับปัญญาของผู้ศึกษา แต่พอสมควร.

แบบสนธิตามวิธีสันสกฤต

[๓๕] ถ้าศัพท์มีที่สุดเป็น สระ อ หรือ อา ก็ดี อิ หรือ อี ก็ดี อุ หรือ อู ก็ดี สระตามหลังก็เป็นเหมือนกันอย่างนั้น คือ ถ้าสระหน้าเป็น อ หรือ อา ก็เป็น อ หรือ อา เหมือนกัน ถ้าสระหน้าเป็น อิ หรือ อี ก็เป็น อิ หรือ อี เหมือนกัน ถ้าสระหน้าเป็น อุ หรือ อู ก็เป็น อุ หรือ อู เหมือนกัน สระ ๒ นั้นผสมกันเข้าเป็นทีฆะ คือ เป็น อา อี อู ตามรูปของตน ถ้าสระหน้าเป็น อ หรือ อา สระหลังเป็นสระอื่นไม่เหมือนกัน คือ เป็น อิ อี ก็ดี อุ อู ก็ดี, อ อา กับ อิ อี ผสมกันเข้า เป็น เอ, อ อา กับ อุ อู ผสมกันเข้าเป็น โอ.

ถ้าสระหน้าเป็น อิ อี หรือ อุ อู สระหลังเป็นสระอื่น มีรูปไม่เสมอกัน เอาสระหน้า คือ อิ อี เป็น ย, อุ อู เป็น ว, ถ้าสระหน้าเป็น เอ หรือ โอ สระหลังเป็น อ ลบ อ เสีย ถ้าสระหลังเป็นสระอื่นนอกจาก อ, เอา เอ เป็น อย, เอา โอ เป็น อว, อนุสาร คือ นิคคหิต ถ้าพยัญชนะวรรคอยู่หลัง อาเทสเป็นพยัญชนะที่สุดวรรค ดังกล่าวแล้วข้างต้น [๓๒].

[๓๖] คำถามชื่อสนธิให้ผู้ศึกษาตอบ

๑ ตตฺร - อยํ - อาทิ	ตตฺรายมาทิ
๒ ตตฺร - อภิรตึ - อิจฺเฉยฺย	ตตฺราภิรติมิจฺเฉยฺย
๓ ยสฺส - อินฺทฺริยานิ	ยสฺสินฺทฺริยานิ
๔ จตฺตาโร - อิเม	จตฺตาโรเม
๕ ตโย - อสฺสุ	ตยสฺสุ
๖ พนฺธุสฺส - อิว	พนฺธุสฺเสว
๗ ตถา - อุปมํ	ตถูปมํ
๘ ปญฺจหิ - อุปาลิ	ปญฺจหุปาลิ
๙ อิติ - อสฺส	อติสฺส
๑๐ เต - อสฺส	ตฺยสฺส
๑๑ วตฺถุ - เอตฺถ	วตฺเถวตฺถ
๑๒ ปติ - อาหรติ	ปจฺจาหรติ
๑๓ สาธุ - ทสฺสนํ	สาหุทสฺสนํ
๑๔ วิตฺติ = อนุภูยเต	วิตฺยานุภูยเต
๑๕ ตถา - เอว	ตถริว
๑๖ ขนฺติ - ปรมํ	ขนฺตีปรมํ
๑๗ โภวาที - นาม	โภวาทินาม
๑๘ โส - ปญฺญวา	สปญฺญวา
๑๙ อิธ - ปโมโท	อิธปฺปโมโท

๒๐ น - ขมติ	นกฺขมติ
๒๑ ตํ - การุณิกํ	ตงฺการุณิกํ
๒๒ สนฺตํ - ตสฺส	สนฺตนฺตสฺส มนํ
๒๓ ตํ - เอว - เอตฺถ	ตญฺญเวตฺถ
๒๔ สํ - ยุตฺตํ	สญฺญุตฺตํ
๒๕ เอวรูปํ - อกาสึ	เอวรูปมกาสึ
๒๖ ยํ - อิทํ	ยทิทํ
๒๗ น - อิมสฺส	นยิมสฺส วิชฺชา
๒๘ อชฺช - อคฺเค	อชฺชตคฺเค
๒๙ อารคฺเค - อิว	อารคฺเคริว
๓๐ ปร - สหสฺสํ	ปโรสหสฺสํ
๓๑ อนุ - ถูลานิ	อนุํถูลานิ
๓๒ วิทูนํ - อคฺคํ	วิทูนคฺคํ
๓๓ พุทฺธานํ - สาสนํ	พุทฺธานสาสนํ
๓๔ ปุปฺผํ - อสฺสา	ปุปฺผํสา
๓๕ วุตฺติ - อสฺส	วุตฺยสฺส
๓๖ เอวํ - อสฺส	เอวํส เต อาสวา.

จบสนธิแต่เท่านี้.